

ВРЕМЕТО КАТО АБСТРАКЦИЯ – АСПЕКТИ И ПРОБЛЕМИ НА ТЕМПОРАЛНОСТТА В ЛИНГВИСТИЧНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Енчо Тилев

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Резюме. Предмет на изследване в настоящата статия е времето като абстракция. То има различни аспекти, сред които са физическият, философският и т.н., и лингвистичният аспект е свързан с тях. Времето като предмет на лингвистично описание предполага задълбочено изучаване на граматичната категория *време* или още по-широко – на функционално-семантичното поле на темпоралността. В тази статия се разглеждат някои основни схващания за времето в руското и българското езикознание като езикова абстракция, която има статут на универсалия.

Ключови думи: време; граматична категория; лингвистична абстракция; темпоралност; функционална граматика

Категорията *време* е сред езиковите абстракции, които се откриват във всички индоевропейски езици. Основанията за това могат да се търсят както в диахрония (на етапа, предхождащ общностното разделяне на езиците), така и на по-съвременен етап, когато взаимодействието между езиците е все по-активно и функционирането на граматичните значения (в още по-голяма степен това важи за лексикалните значения) може да претърпи външно влияние. Според една от абсолютните имплицативни универсалии наличието на категория *лице на глагола* предполага и наличието на категорията *време*. В руски и български темпоралната семантика, експлицирана чрез специализирани морфемии, е присъща единствено на глагола и на част от формите му (включително причастията, ако се приеме, че те не са отделна част на речта), а тесните контакти между категориите *време* и *вид* са доказателство за сложния комплекс от семантични признаци на вербалния клас думи.

Времето като понятие се отличава с многоаспектност и лингвистичната му страна е само една от многото. Приема се, че тя дори е вторична спрямо останалите. Според Т. И. Дешериева времето има физичен, философски и лингвистичен аспект, като първите са двете страни на единно цяло, а

последният е подчинен на първите два (Desherieva, 1975: 111). Физичният аспект, както отбелязва изследователката, се смята за безспорен и в него се включват проблемите за съотнасянето на времето и материята, които съществуват независимо от съзнанието на човека. Философският аспект се потвърждава от самия факт на съществуването на различни определения на дадената категория, а съвкупността от езикови средства, с които се изразява същността на физичния и философския аспект, е в действителност лингвистичният аспект на темпоралността. С негова помощ се описват и останалите два. От друга страна, В. С. Юрченко отбелязва, че реалното време се характеризира с две фундаментални физични свойства – *едномерност* (линейност) и *еднопосочност* (необратимост), които определят устройството на естествения език (Yurchenko, 1993: 38). Върху линейната еднопосочна ос на реалното време могат да бъдат построени само два типа структури – двучленна структура с асиметрично отношение и тричленна структура с транзитивно (опосредствано) отношение. При първата основополагащо е времевото отношение *по-рано* ~ *по-късно*, което намира израз в следното: ако от две събития едното е настъпило *по-рано*, другото може да настъпи само *по-късно*. С това се налага асиметричното отношение *предишно събитие* ~ *последващо събитие*. Втората структура, както отбелязва В. С. Юрченко, се конституира от времевото отношение *минало* ~ *настояще* ~ *бъдеще*, в чиято основа стои принципът на времевата промеждутъчност, според който миналото е свързано с бъдещето чрез настоящето (Yurchenko, 1993: 38).

Наред с изложените по-горе аспекти, които са базисни, в лингвистичните изследвания могат да се отделят още два, които разглеждат времето в езика и езика във времето. Проблемът за езика във времето и пространството е предмет на ареалната, историческата, когнитивната лингвистика, а също и на психолингвистиката. Интердисциплинарният характер на времето като обект на изследване от различни науки се потвърждава и от твърдението на Н. А. Потаенко, че може да се говори за физично, биологично, социално, психологическо време и др. (Potaenko, 1984: 43). От друга страна, Т. Иванова интерпретира времето и по още три начина – като *хронологично*, *релативно* и *егоцентрично* (Ivanova, 2002: 94). Хронологичното разбиране на времето се проявява в иманентното фиксиране на темпорални интервали върху общоприета времева ос, напр. *в 1993 г. от християнското летоброене*. Второто схващане се изразява чрез понятията *по-рано* ~ *едновременно* ~ *по-късно*, като точка за отчитане е произволно избран момент. Егоцентричното тълкуване на времето е свързано с момента на осъзнаването му като сегашно, минало или бъдеще. Интересни идеи за същността на времето и за възплъщаването му в езика изказва и М. Ф. Мурашов (Mur'yanov, 1978). Представените дотук виждания за темпоралността в най-широк интердисциплинарен спектър, разбира се, не изчерп-

ват всички възможни гледни точки, а само маркират някои от тях, като за по-реден път потвърждават широко застъпването схващане, че езикът не може да бъде обект на само една наука.

Сред останалите части на речта глаголет се отличава както с наличието на повече абстракции, така и с много по-сложния механизъм на функционирането им. Според дефиницията на К. Г. Красухин глаголет е „част на речта, изразяваща възможността за промяна на съществуващото положение на нещата във времето“ (Krasuhin, 2004: 158). От цитираната дефиниция, която е базова характеристика на глагола във всички световни езици, се вижда, че времето е конституиращ признак. Такъв признак е и наклонението, което изразява „отношението на говорещия към реалността/нереалността на промяната“ (Krasuhin, 2004: 158). Функционирането на останалите глаголни категории се характеризира с много специфики в различните езици, което превръща реконструкцията на праиндоевропейската глаголна система в най-затруднителния проблем на сравнително-историческото езикознание (Savchenko, 2010: 257). В индоевропеистиката се застъпва схващането, че аспектиалните опозиции предшестват темпоралните (Perel'muter, 1969: 11, 1977: 79). От друга страна, В. В. Иванов и Ст. Ковачев приемат, че в общоиндоевропейския език не са съществували нито видът, нито времето, а е съществувала само „лексикална категория Aktionsart“ (Ivanov & Kovachev, 1978: 44, 47), т.е. видът и времето са се развили от начините на действието (Aktionsart). Но не по-малко съществени са и измененията, настъпили вътре в категорията *време*. Според И. А. Перелмутер от индоевропейския перфект в някои езици в определени случаи са възникнали формите за сегашно време, а в други случаи – формите за минало време (Perel'muter, 1977: 80). Известно е, че на славянска почва индоевропейският перфект се е модифицирал формално, като е започнал да се изразява аналитично (с причастие на *-л* и глагола *быть*). Поради това единствените архаични форми в славянските езици са тези на презенса и аориста. Въпросът за историческия развой на темпоралните грамемии е изключително сложен, поради което настоящото изложение се ограничава единствено до изтъкнатите дотук факти, без да се прави допълнителен анализ¹.

Въпреки безспорното наличие на категорията *време* в руски теоретично-то ѝ описание далеч не е последователно и единно. Това най-ярко се вижда в трудовете от XIX век, в които видът заема първо място, като измества времената от фокуса на изследователското наблюдение. Смесването на абстракциите и неразличаването на едни категории от други води дотам, че през 40 – 50-те години на XIX в. се заговаря за отсъствие на категорията *време* в руския език. Опора за утвърждаването на това схващане се открива при съпоставка на руския с други езици с по-развити темпорални системи, при които наборът от формални показатели е значително по-многоброен.

Склонността към уподобяване на руската морфологична система на системите на други езици при дескрипция на емпиричния материал се открива и в класификациите на А. М. Пешковски и В. В. Виноградов, според когото например миналите времена в руски са четири (Vinogradov, 1986: 445). Най-ярко сред посочените от него грамемите се откроява т.нар. *отдавна минало време* (рус. *давнопрошедшее время*), което се образува при глаголите от типа *сигивать, хаживать*. Очевидно е, че при издигането на този непродуктивен вербален клас в ранг на самостоятелна грамема се нарушават условията за конституирането на граматичните категории и грамемите им, които последователно и непротиворечиво са представени в трудовете на А. В. Бондарко. Смесването на разнородни абстракции като вид, време и начин на действието води единствено до неправилно разбиране за функционирането на езиковата система, което неминуемо се отразява и върху описанието на езиковите структури. На съвременния етап от развитието на лингвистиката е прието схващането, че в руски има форми за сегашно, бъдеще и минало време, като последните две различават форми при глаголите от СВ и НСВ, а сегашно време образуват само имперфективите.

Категорията *време* в български, както е добре известно, има много сложна системна структура в сравнение с руската. Това се дължи на факта, че в български са се запазили голяма част от значенията, присъщи на старобългарския език, докато в съвременния руски темпоралната система се е опростила значително. „Темпоралната болест“ (Kutsarov, 2007: 205), от която „страда“ българският език, налага по-задълбоченото разглеждане на категорията *време* в изследванията на българския език. Това се забелязва още в първите граматиките от възрожденския период, като и при тях е налице разбираемата, но неприемлива практика да се заимстват структурни модели от чужди езици. В конкретния случай това е църковнославянският, а чрез трудовете на руските езиковеди от онзи период определени идеи са възприети и от руски. Едва в началото на XX век чрез описанията на Ю. Трифонов се поставят основите на по-съвременното осмисляне на времето като граматична абстракция, като заедно с това той за пръв път дефинира преизказността. През следващите десетилетия въпросът за броя на времената в български остава дискуссионен и в описанията те варират в твърде широки граници – от три до над сто. Широка популярност придобива деветчленната класификация, която е популяризирана чрез учебниците по български език, но тя не се споделя от всички учени²⁾.

В настоящата статия се приема, че категорията *време* е морфологична (словоизменителна) глаголна категория, която изразява отношението на действието към момента на говорене. Съгласно дефиницията, възприета в „Русская грамматика“ и формулирана от А. В. Бондарко, категорията *време на глагола* е „система от противопоставени един на друг редове форми, обознача-

ваши отношението на действието към времето на неговото осъществяване“ (RG, t. I: 626). Тук не е точно фиксиран ориентационният момент, спрямо който се разглежда даденото действие, т.е. моментът на говорене (на речта). В противен случай трудно могат да се определят трите времеви плана, без да се има предвид определена изходна точка. В по-късните си изследвания А. В. Бондарко определя темпоралността, чието ядро е времето на глагола, като семантична категория, която „отразява езиковата интерпретация на възприемането на времето на обозначаващите ситуации от страна на човека спрямо момента на речта на говорещия или спрямо друга изходна точка за отчитане“ (Bondarko, 2002: 473). Очевидно е, че в тази дефиниция ориентационният момент, който, както се вижда, може да бъде и различен от „момента на речта на говорещия³“, е отново добавен и е ясно подчертан. Допълването се налага и от факта, че някои учени прилагат и други ориентационни моменти (според Р. Ницолова и Св. Иванчев това са моментът на говорене, моментът на референцията и моментът на действието)⁴. Подобна дефиниция дава и Г. Герджиков, който приема, че „категорията ‘време’ винаги изразява прякото или косвеното отношение на действието (*Д*) към акта на комуникацията (*К*)“ (Gerdzhikov, 2000: 3). В определението на Ив. Куцаров ориентационният момент не е посочен, срв.: „същинската морфологична категория време се основава на отношението на действието към изказването“ (Kutsarov, 2007: 244).

В езиците по света освен пространствен съществува и времеви дейкисис. Предвид факта, че времето в естествените езици най-често се възприема като вектор (т.е. линейно), темпоралната ориентация на ситуацията „се свежда до посочването на относителната хронология на две ситуации върху оста на времето“ (Plungyan, 2010: 264). Времевият дейкисис е добре теоретизиран от А. В. Бондарко (Bondarko, 2002: 478 – 481). С това понятие е свързан *моментът на говорене*, който се нуждае от известно терминологично разяснение. Г. М. Милейковска отбелязва, че всяко явление от действителността протича в т.нар. *абсолютно време*, което в практиката на човека се обозначава чрез общоприети промеждутъци от време (Milejkovskaya, 1956: 76). Но тъй като абсолютното време в езика се изразява относително, е нужна точка (ориентационен момент), която да бъде свързващо звено между абсолютното и относителното време. Тази роля, както е известно, се изпълнява от момента на говорене.

А. В. Бондарко приема да различава два момента на говорене – *извънезиков* и *езиков* (граматичен)⁵ (Bondarko & Bulanin, 1967: 80 – 81; Bondarko, 1971: 48 – 49). Извънезиковият момент е елемент на обективното време, който се намира извън езика, докато граматичният момент на говорене е елемент на езиковата система. Той се съдържа в системата от темпорални форми и в нейните диференциални признаци, като всяка времева форма в граматичното си значение носи определено отношение към момента на говорене (Bondarko, 1971: 49). Докато извънезиковият момент се характеризира с постоянно дви-

жение, бидейки елемент на обективното време, езиковият момент е конкретно фиксиран в системата от глаголни форми. Съвсем основателно А. В. Бондарко отбелязва, че понятието *момент на говорене* има донякъде условен характер, тъй като в комуникативния акт то по-скоро трябва да се разглежда като време (период) на говорене (Bondarko, 2002: 478). Особено ярко това се проявява при някои частни значения на презенса (напр. *Он хорошо поет; Вода кипит при 100° C*), при които моментът на говорене не обхваща цялостно действието, а е само част от по-дълъг времеви интервал. Ю. П. Князев посочва, че ако при категориалната употреба на сегашното време моментът на говорене може да се разглежда като точка, в определени случаи той може да се отъждествява с продължителността на обозначаваната ситуация (срв. *Я пишу диссертацию*, където моментът на говорене може да е равен на месеци или години) (Князев, 2007: 386). Сходни мнения изказват Е. Сапир, И. Г. Милославски и Е. В. Падучева (вж. Князев, 2007: 386). Такова е виждането и на Й. Пенчев: „Състоянието на говорене винаги трае сега, но *сега* не означава винаги 'в момента, когато говоря'“ (Penchev, 2004: 46). Очевидно е, че буквалното възприемане на термина *момент на говорене* далеч не изчерпва всички възможни случаи (тук вероятно могат да се посочат още ситуации), но той е ключов при дефинирането на времето като езикова категория, тясно свързана с триадата *Аз – Тук – Сега*.

Тясната връзка между категориите *вид* и *време* се проявява ярко при образуването на темпоралните форми при глаголите от различните видове. Известно е, че в руския език имперфективите имат форми за сегашно, бъдеще сложно (образувано по аналитичен начин) и минало време, а глаголите от свършен вид – за бъдеще просто (образувано синтетично) и минало време. Спрямо момента на говорене времената в руски са три – сегашно, бъдеще и минало, а въз основа на формалните показатели са четири – сегашно (значението *едновременност* се изразява чрез флексии), минало (значението *предходност* се изразява най-често със суфикса *-л*), бъдеще сложно (образувано от имперфективи чрез съчетаване на спрегнатия глагол *быть* с инфинитива на пълнозначния глагол) и бъдеще просто (изразявано флективно при перфективите). Ограниченията във формообразуването са продукувани именно от видовата семантика на глаголите. У А. В. Бондарко например се наблюдава интересно обединяване на названията на формите от типа *скажу, решу* (глаголи от СВ), като ги нарича сегашно-бъдеще време (при глаголи) от свършен вид (рус. *настоящее-будущее совершенное*). По всяка вероятност с това се посочва както формалната обвързаност на перфективите с презенса, така и тяхната семантична съотнесеност със следходността. А. В. Бондарко обяснява избора си при именуването на грамемата и със самото ѝ функциониране. Още в ранни изследвания по въпроса (Bondarko, 1962) той посочва, че формата на сегашно-бъдещето време е двойствена, тъй като се реализира както значение

за бъдеще време, така и за сегашно (Bondarko, 1962: 29). Разпадането на семантиката на формата на две темпорални значения изследователят обяснява с наличието на две различни форми за изразяване на презентен и футурум при глаголите от несвършен вид, срв. *решу* се противопоставя както на *решаю*, така и на *буду решать*. Наличието на подобни употреби наистина би могло да се интерпретира като стремеж на езиковата система да се уравни и да възстанови симетрията, която е нарушена заради липсата на инвариантно презентно значение у перфективите. Измежду двата семантични варианта на сегашно-бъдещето време А. В. Бондарко определя като главен този за бъдеще време, тъй като той съвместява в себе си основната функция на формата, докато изразяването на неактуално сегашно е вторично явление. В реализирането на дадената семантика най-голяма роля играе наличието на поне две съотносителни действия, при които ясно личи повторемостта, обичайността на действието, изразено чрез перфектива, напр.: *Если уж он решил что-нибудь, то решений своих никогда не меняет* (цитатът е от Bondarko, 1962: 29).

Дадената класификация поражда известно несъгласие, тъй като употребата на глаголи от свършен вид в презентно значение не се отличава с регулярност. Тези случаи по-скоро би следвало да се схващат като примери за некатегориалност, които са елемент от теорията на граматичната категориалност на А. В. Бондарко.

Изложените по-горе аспекти на времето, разбира се, не изчерпват всички възможни. Лингвистичният е само един от многото и той е в тясна връзка с останалите аспекти (физичния, философския и др.), а времето като екстралингвистична величина е необхватно и практически неизмеримо от край до край. Поради многостранната същност на разглежданата абстракция то продължава да вълнува изследователите и занапред ще поражда още множество въпроси, на които скоро едва ли ще може да се даде еднозначен отговор.

БЕЛЕЖКИ

1. По този проблем вж. напр. Burlak & Starostin, 2005; Kovachev, 1977; Krasuhin, 2004, 2005, 2007; Lucenko, 1985; Menovshchikov, 1986; Panfilov, 1982; Plungyan, 2010; Rikov, 1989; Savchenko, 2010; Shchetinkin, 1975 и мн. др.
2. По този въпрос вж. Gerdzhikov 1973, 1975, 1999, 2000; Kutsarov, 1989, 1990; Mihov, 1977; Pashov & Nitsolova, 1976; Penchev, 1967, 2004; Petkov, 1987; Shaur, 1989 и др.

Поради твърде сложния характер на българските времена и с оглед на изключително богатата литература по въпроса по-задълбочен анализ на различните концепции няма да се прави (обстойни описания на различните гледни точки вж. у Parvev, 1975: 190 – 262; Kutsarov, 2007: 204 – 244).

3. Терминологизираното словосъчетание *момент на речта на говорещия* успешно отразява факта, че ориентационният момент е моментът на речта именно на говорещия, т.е. на Аза. Това потвърждава схващането, че категорията *време* има деиктична природа, защото се основава на триадата *Аз – Тук – Сега*. Въпреки това по-често се използва *момент на говорене*, което е по-разпространено в българското езикознание, а *момент на говорене на говорещия* (рус. *момент речи говорящего*) е неблагозвучно заради тавтологията.
4. В руското езикознание срещу възприемането на момента на говорене като ориентационен момент се обявява Н. С. Пospelov.
5. В (Bondarko, 2002: 479) А. В. Бондарко говори за *реален* (извънезиков) и *системноезиков център на времевия дейксис*. Може да се приеме, че това са синонимни названия на двата момента на говорене, които той откроява в по-ранните си изследвания. Времевият деиктичен център според изследвателя се изразява преди всичко чрез глаголните форми и синтактичните конструкции с темпорално значение, но обхваща и лексикалните темпорални маркери, които образуват особена обстоятелствена подсистема (по-подробно вж. Bondarko, 2002).

ЛИТЕРАТУРА

- Бондарко, А. В. (1962). Система глагольных времен в современном русском языке. *Вопросы языкознания*, (3), 27 – 37.
- Бондарко, А. В. (1971). *Вид и время русского глагола (значение и употребление)*. Москва: Просвещение.
- Бондарко, А. В. (2002). *Теория значения в системе функциональной грамматики. На материале русского языка*. Москва: Языки славянской культуры.
- Бондарко, А. В. & Буланин, Л. Л. (1967). *Русский глагол*. Ленинград: Просвещение.
- Бурлак, С. А. & Старостин, С. А. (2005). *Сравнительно-историческое языкознание*. Москва: Academia.
- Виноградов, В. В. (1986). *Русский язык. Грамматическое учение о слове*. Москва: Высшая школа.
- Герджиков, Г. (1973). За спорните въпроси на българската темпорална система. *Известия на Института за български език*, (XXII), 125 – 150.
- Герджиков, Г. (1975). Отново за спорните въпроси на българската темпорална система. *Език и литература*, (4), 61 – 71.
- Герджиков, Г. (1999). Темпоралните ориентации, които изграждат значенията на българските глаголни времена. *Български език и литература*, (2 – 3), 3 – 17.
- Герджиков, Г. (2000). Категорията ‘време’ като хиперкатегория. *Български език и литература*, (1), 3 – 15.

- Дешериева, Т. И. (1975). Лингвистический аспект категории времени в его отношении к физическому и философскому аспектам. *Вопросы языкознания*, (2), 111 – 117.
- Иванов, В. В., Ст. Ковачев (1978). К проблемам истории славянских категорий вида и времени. *Болгарская русистика*, (2), 42 – 52.
- Иванова, Т. (2002). Концепт „время“ и языковые модели времени (сс. 90 – 100). В: *Проблемы когнитивного и функционального описания русского и болгарского языков*. Вып. I. Шумен: Епископ Константин Преславски.
- Князев, Ю. П. (2007). *Грамматическая семантика. Русский язык в типологической перспективе*. Москва: Языки славянских культур.
- Ковачев, Ст. (1977). К вопросу о категориях времени и вида. *Болгарская русистика*, (3), 44 – 57.
- Красухин, К. Г. (2004). *Введение в индоевропейское языкознание*. Москва: Academia.
- Красухин, К. Г. (2005). Аспекты и времена праиндоевропейского глагола (часть I). *Вопросы языкознания*, (6), 3 – 30.
- Красухин, К. Г. (2007). Аспекты и времена праиндоевропейского глагола (часть II). *Вопросы языкознания*, (4), 8 – 36.
- Куцаров, Ив. (1989). Още едно мнение за характера на противопоставянето аорист/имперфект. *Съпоставително езиковедие*, (4), 45 – 49.
- Куцаров, Ив. (1990). О девятичленной категории времени в современном болгарском языке. *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, т. 28, 1 – Филология, 5 – 13.
- Куцаров, Ив. (2007). *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: Паисий Хилендарски.
- Луценко, Н. А. (1985). Вид и время (проблемы разграничения и взаимодействия). *Вопросы языкознания*, (2), 43 – 50.
- Меновщиков, Г. А. (1986). Выражение категорий пространства и времени в эскимосско-алеутских языках. *Вопросы языкознания*, (2), 117 – 127.
- Милейковская, Г. М. (1956). О соотношении объективного и грамматического времени. *Вопросы языкознания*, (5), 75 – 79.
- Михов, Н. (1977). Граматическата категория „време“ във френски и български език. *Бюлетин за съпоставително изследване на българския език с други езици*, (1 – 2), 104 – 143.
- Мурьянов, М. Ф. (1978). Время (понятие и слово). *Вопросы языкознания*, (2), 52 – 66.
- Панфилов, В. С. (1982). К вопросу о категории времени во вьетнамском языке. *Вопросы языкознания*, (3), 73 – 82.

- Пашов, П. & Ницолова, Р. (1976). *Помагало по българска морфология. Глагол*. София: Наука и изкуство.
- Пенчев, Й. (1967). Към въпроса за времената в съвременния български език. *Български език*, 2, 131 – 143.
- Пенчев, Й. (2004). Граматичната категория време в съвременния български книжовен език (сс. 34 – 109). В: Пенчев, Й., Балтова, Ю., Коева, Св., Влахова, Р. & Тишева, Й. (ред.). *Когнитивна граматика на българския и френския език – описание и формализация*. София: Проф. Марин Дринов.
- Перельмутер, И. А. (1969). К становлению категории времени в системе индоевропейского глагола. *Вопросы языкознания*, (5), 11 – 21.
- Перельмутер, И. А. (1977). *Общеиндоевропейский и греческий глагол. Видо-временные и залоговые категории*. Ленинград: Наука.
- Петков, П. (1987). Към въпроса за състава на темпоралната парадигма в българския език. *Съпоставително езикознание*, (2), 37 – 49.
- Плунгян, В. А. (2010). *Общая морфология: введение в проблематику*. Москва: Едиториал УРСС.
- Потаенко, Н. А. (1984). К языковому освоению временной структуры действительности. *Вопросы языкознания*, (6), 43 – 53.
- Първев, Хр. (1975). *Очерк по история на българската граматика*. София: Наука и изкуство.
- РГ, т. I (1982). Шведова, Н. Ю. (ред.). *Русская грамматика. Том I*. Москва: Наука.
- Риков, Г. (1989). On the reconstruction of the Indo-European verb system. *Съпоставително езикознание*, (4), 37 – 44.
- Савченко, А. Н. (2010). *Сравнительная грамматика индоевропейских языков*. Москва: Едиториал УРСС.
- Шаур, Вл. (1989). Йерархия на признаците на българските глаголни времена. *Съпоставително езикознание*, (1), 45 – 55.
- Щетинкин, В. Е. (1975). Эволюция временной системы индикатива от латыни к французскому языку. *Вопросы языкознания*, (1), 81 – 90.
- Юрченко, В. С. (1993). Реальное время и структура языка (к философии языкознания). *Вопросы языкознания*, (3), 36 – 47.

REFERENCES

- Bondarko, A. V. (1962). Sistema glagol'nyh vremen v sovremennom russkom yazyke. *Voprosy yazykoznanija*, (3), 27 – 37.
- Bondarko, A. V. (1971). *Vid i vremya russkogo glagola (znachenie i upotreblenie)*. Moskva: Prosveshchenie.

- Bondarko, A. V. (2002). *Teoriya znacheniya v sisteme funkcional'noj grammatiki. Na materiale russkogo yazyka*. Moskva: Yazyki slavyanskoj kul'tury.
- Bondarko, A. V. & Bulanin, L. L. (1967). *Russkij glagol*. Leningrad: Prosveshchenie.
- Burlak, S. A. & Starostin, S. A. (2005). *Sravnitel'no-istoricheskoe yazykoznanie*. Moskva: Academia.
- Desherieva, T. I. (1975). Lingvističeskij aspekt kategorii vremeni v ego otnošenii k fizičeskomu i filozofskomu aspektam. *Voprosy yazykoznanija*, (2), 111 – 117.
- Gerdzhikov, G. (1973). Za spornite vaprosi na balgarskata temporalna sistema. *Izvestia na Instituta za balgarski ezik*, (XXII), 125 – 150.
- Gerdzhikov, G. (1975). Otnovo za spornite vaprosi na balgarskata temporalna sistema. *Ezik i literatura*, (4), 61 – 71.
- Gerdzhikov, G. (1999). Temporalnite orientatsii, koito izgrazhdat znacheniyata na balgarskite glagolni vremena. *Balgarski ezik i literatura*, (2 – 3), 3 – 17.
- Gerdzhikov, G. (2000). Kategoriyata 'vreme' kato hiperkategorija. *Balgarski ezik i literatura*, (1), 3 – 15.
- Ivanov, V. V. & Kovachev, St. (1978). K problemam istorii slavyanskih kategorij vida i vremeni. *Bolgarskaya rusistika*, (2), 42 – 52.
- Ivanova, T. (2002). Koncept „vremya“ i yazykovye modeli vremeni (ss. 90 – 100). In: *Problemy kognitivnogo i funkcional'nogo opisaniya russkogo i bolgarskogo yazykov*. Vyp. I. Shumen: Episkop Konstantin Preslavski.
- Knyazev, Yu. P. (2007). *Grammaticheskaya semantika. Russkij yazyk v tipologicheskoy perspektive*. Moskva: Yazyki slavyanskih kul'tur.
- Kovachev, St. (1977). K voprosu o kategoriyah vremeni i vida. *Bolgarskaya rusistika*, (3), 44 – 57.
- Krasuhin, K. G. (2004). *Vvedenie v indoevropskoe yazykoznanie*. Moskva: Academia.
- Krasuhin, K. G. (2005). Aspekty i vremena praindoevropskogo glagola (chast' I). *Voprosy yazykoznanija*, (6), 3 – 30.
- Krasuhin, K. G. (2007). Aspekty i vremena praindoevropskogo glagola (chast' II). *Voprosy yazykoznanija*, (4), 8 – 36.
- Kutsarov, Iv. (1989). Oshte edno mnenie za haraktera na protivopostavyaneto aorist/imperfekt. *Sapostavitelno ezikoznanie*, (4), 45 – 49.
- Kutsarov, Iv. (1990). O devyatichtlennoj kategorii vremeni v sovremennom bolgarskom yazyke. *Nauchni trudove na Plovdivskia universitet „Paisiy Hilendarski“*, t. 28, 1 – Filologia, 5 – 13.
- Kutsarov, Iv. (2007). *Teoretichna gramatika na balgarskia ezik. Morfologia*. Plovdiv: Paisiy Hilendarski.

- Lucenko, N. A. (1985). Vid i vremya (problemy razgranicheniya i vzaimodejstviya). *Voprosy yazykoznaniya*, (2), 43 – 50.
- Menovshchikov, G. A. (1986). Vyrazhenie kategorij prostranstva i vremeni v eskimossko-aleutskih yazykah. *Voprosy yazykoznaniya*, (2), 117 – 127.
- Mihov, N. (1977). Gramaticheskata kategoria „vreme“ vav frenski i balgarski ezik. *Byuletin za sapostavitelno izsledvane na balgarskia ezik s drugi ezitsi*, (1 – 2), 104 – 143.
- Milejkovskaya, G. M. (1956). O sootnoshenii ob"ektivnogo i grammaticheskogo vremeni. *Voprosy yazykoznaniya*, (5), 75 – 79.
- Mur'yanov, M. F. (1978). Vremya (ponyatie i slovo). *Voprosy yazykoznaniya*, (2), 52 – 66.
- Panfilov, V. S. (1982). K voprosu o kategorii vremeni vo v'etnamskom yazyke. *Voprosy yazykoznaniya*, (3), 73 – 82.
- Parvev, Hr. (1975). *Ocherk po istoria na balgarskata gramatika*. Sofia: Nauka i izkustvo.
- Pashov, P. & Nitsolova, R. (1976). *Pomagalo po balgarska morfologia. Glagol*. Sofia: Nauka i izkustvo.
- Penchev, Y. (1967). Kam vaprosa za vremenata v savremennia balgarski ezik. *Balgarski ezik*, 2, 131 – 143.
- Penchev, Y. (2004). Gramatichnata kategoria vreme v savremennia balgarski knizhoven ezik (ss. 34 – 109). In: Penchev, Y., Baltova, Yu., Koeva, Sv., Vlahova, R. & Tisheva, Y. (Eds.). *Kognitivna gramatika na balgarskia i frenskia ezik – opisane i formalizatsia*. Sofia: Prof. Marin Drinov.
- Perel'muter, I. A. (1969). K stanovleniyu kategorii vremeni v sisteme indoevropskogo glagola. *Voprosy yazykoznaniya*, (5), 11 – 21.
- Perel'muter, I. A. (1977). *Obshcheindoevropskij i grecheskij glagol. Vido-vremennye i zalogovye kategorii*. Leningrad: Nauka.
- Petkov, P. (1987). Kam vaprosa za sastava na temporalnata paradigma v balgarskia ezik. *Sapostavitelno ezikoznanie*, (2), 37 – 49.
- Plungyan, V. A. (2010). *Obshchaya morfologiya: vvedenie v problematiku*. Moskva: Editorial URSS.
- Potaenko, N. A. (1984). K yazykovomu osvoeniyu vremennoj struktury dejstvitel'nosti. *Voprosy yazykoznaniya*, (6), 43 – 53.
- RG, t. I (1982). Shvedova, N. Yu. (Eds.). *Russkaya grammatika*. Tom I. Moskva: Nauka.
- Rikov, G. (1989). On the reconstruction of the Indo-European verb system. *Sapostavitelno ezikoznanie*, (4), 37 – 44.
- Savchenko, A. N. (2010). *Sravnitel'naya grammatika indoevropskih yazykov*. Moskva: Editorial URSS.
- Shaur, Vl. (1989). Yerarhia na priznatsite na balgarskite glagolni vremena. *Sapostavitelno ezikoznanie*, (1), 45 – 55.

- Shchetinkin, V. E. (1975). Evolyuciya vremennoj sistemy indikativa ot latyni k francuzskomu yazyku. *Voprosy yazykoznanija*, (1), 81 – 90.
- Yurchenko, V. S. (1993). Real'noe vremya i struktura yazyka (k filosofii yazykoznanija). *Voprosy yazykoznanija*, (3), 36 – 47.
- Vinogradov, V. V. (1986). *Russkij yazyk. Grammaticheskoe uchenie o slove*. Moskva: Vysshaya shkola.

TIME AS AN ABSTRACT NOTION – FACETS AND ISSUES OF TEMPORALITY IN LINGUISTIC STUDIES

Abstract. The focus of the present article is time as an abstract notion. It has various facets, including physical, philosophical, as well as others, and the linguistic aspect is connected to them. Time as a subject to linguistic description suggests a more profound analysis of the grammatical category of tense or even a study on a greater scale considering the functional semantic field of temporality. This paper discusses several major views on tense as a linguistic abstraction that has a status of a universal in Russian and Bulgarian linguistics.

Keywords: time; tense; grammatical category; linguistic abstraction; temporality; functional grammar

✉ **Dr. Encho Tilev, Assist. Prof.**
Department of Russian Philology
Faculty of Philology
University of Plovdiv Paisii Hilendarski
24, Tsar Asen St.
Plovdiv 4000, Bulgaria
E-mail: e.tilev@uni-plovdiv.bg
tilev.encho@gmail.com